

3.

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS
QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
Apud Christophorum Plantinum.
c15. 15. LXXXIV.

DE
 AMPHITHEATRIS
 ROMANIS
 LIBER PRIMUS

AVD. J. G. DE WITTE

AMSTELÆDAMI
 Apud J. G. DE WITTE
 MDCCCLXXV

IVSTVS LIPSIVS

ABRAHAMO

ORTELIO

SVO S. D.

NAE tu beneficâ quâdam
 naturâes, mi Orтели: qui
 rem omnem tuam libra-
 riam, tam promptè non of-
 fers mihi solùm, sed adfers.
 Vix inieceram de libellis
 aliquot: tu mihi promis largiter ex opere tuâ
 penis, & ambabus, quod Græci dicunt, manibus
 donas. Amo iure, ut antea virtutem mode-
 stiâque tuam, sic prolixum hunc amorem. nec
 diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse, ad
 meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. qua
 etsi ad Architecturam externam imprimis spe-

Etant (quam anxie hic non quasiui:) tamen in-
 fuere iis, quæ in formâ faci' quæ ipsâ loci, gressus
 meos vacillantes direxerint, aut firmarint.
 Imagines enim aliquot talium monumento-
 rum cum iudicio & fide representat: quorum
 adspectus viam nobis in parte sternit, ad intel-
 lectum veterum morum. Et quamquam ipsi
 coram ea olim vidimus, & per biennium se-
 re solum pressimus Domine Urbis: tamen,
 ut adolescentia nostra tunc fuit, nec abditâ il-
 la & à fronte remota rerum penetrauimus;
 nec cum accuratatione excerpimus, quidquid ad
 meliorem Usus. Scilicet errauimus eodem erro-
 rem, quem plerique hodie mihi compares: &
 pueritiam adolescentiamque peregrinationibus
 dedi, quæ iudicium & dilectum profecto que-
 runt. id est, Virum. Quot mihi in animo &
 oculis ex istis, qui varias terras & maria cir-
 culati sunt? adeo cum nullo suo fructu, ut ple-
 rique vitia tantum imbibierint, & animi cor-
 porisque morbos. Partem eorum Scylla qua-
 dam libidinum abripuit: partem Charybdis
 aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salui fre-
 tum

tum hoc enauimus; nunquam alteri adscripserim, quàm Bono meo deo. Iam illi ipsi qui rem fecisse sibi atque alius videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus, simulationes, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut semen. Atque ut Appion ille, falsò polyhistor, cum Homerum ab inferis magno molimine euocasset, nihil eum interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum adolescentium, in occasione praeclara discendi, futilia tantum consecretantur. Itaque ut veram peregrinationem laudo, susceptam maturo iudicio, maturo auro: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum usum:) sic iuuenilem & vanam hanc iure abhorreo. quae mihi similis longa nauigationi videtur, sine metâ, sine portu. Iactantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non multum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrinationis sermone à re meâ ipse peregrinor. Domum & ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum cuiusmodi aliquot Amphithea-

phitheatralium delineationes. Ac pluria sanè
superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed
cum omnia ferè ad par exemplum, quid opus
pluribus exemplis? Illustria aut nouata sumpsit:
& dono per se tenui & non-dono, bracteâ
aliquam verborum circumdedi, & velut lu-
cem nostræ interpretationis. Tu, mi Orteli,
paruum hoc, sed non fallax animi mei mo-
numentum habe. monumentum, cui, ex vetere
formula, DOLVS MALVS ABEST. Vale.

I. LIPSII

DE AMPHITHEATRIS

QVÆ EXTRA ROMAM

LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

*Amphitheatra crebra admodum in prouinciis
fuisse: eorūque aliquot recensio.*

I ædificij aut publici operis vllum
genus crebrum in Italia & pro-
uinciis fuit: reperies hoc fuisse,
quod ad ludos. Vtenim Roma-
ni victis gentibus linguam &
mores intulere: sic vitia. hæc præsertim, quæ
blandiebantur, & admissionem sibi postula-
bant specie quadam amoenæ voluptatis. Ita-
que Theatra, Circi, Stadia exstructa passim:
sed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs
dedita maximè in spectaculis illis crudis &
cruentis. Historiæ passim docent, & Christia-
na item Martyrologia; in quibus toties mentio
puri illius sacrique sanguinis in ferinâ hac sede
effusi. Quod si tamen non ingerant libri: cer-
tè oculi. cum etiam nunc ruinæ & reliquię
vbique occurrant infeliciū locorum. Et de
aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa-

Amphithea-
tra passim in
prouinciis.

Plebs addi-
ta seuis lu-
dis plerum-
que.

Martyres ob-
iecti bestiis.

In ipsa Iu-
dæa, Amphitheatra.

ipsa

ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc culpam uenisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera

Herode stru-
ent.

ra illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῷ πεδίῳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκεύασε πολλὸν ὄχλον ἀνδράπων δέχεσθαι διωτάμενον. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet,

In orbe item
toro Roma-
no.

Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in quæis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adcò velut tabes quædam, animos omnium peruaserrat ludicrum istud studium, an furor. Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in qua non

Reliquæ id
docent.

vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æno, quædam clarius existantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei causâ subiiciam, visâ nobis aut firmiter audita.

Index Am-
phitheatro-
rum aliquæ,
quæ hodie.

Exstat igitur hodieque in Italia, ad Lyrin
Campa-

Campaniæ fluuium (Garigliano nunc dicunt)
iuxtà * Minturnas, pars Amphitheatri latericij * Hodie Tra-
iecto.
benè conspicua.

Exstat secundò, Puteolis, pariter Amphi-
theatrum latericium.*

Tertiò, Capuæ, sed magnificum & è solido
marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non
enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Vmbria. materiem
ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius plenio-
rem descriptionem, vnà cum designatione mox
dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum so-
lo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod
item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extrâ muros, nisi fallor:
pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi
non fuit.

In Galliâ, Perigeusij in Petrocoriis (vrbem
eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pul-
chrum & satis integrum, extrâ mœnia. cuius
icunculam vidi, sed parum exactam aut cer-
tam: ideoque mihi non ponendam. E lapide

quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. per-
ticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum inte-
grum.

Burdegalæ exstat, quod vidēre multi: nec
descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infrà
do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud sa-
tis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acce-
perim, in nostrâ Europâ. nisi quod aiunt etiam
in Heluetiis exstare, Auentici, nisi fallor.

Amphithea-
tra, vulgò
Arcuæ.

Dignum autem nota, quod etiam hodie hæc
omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ pri-
scâ scilicet & vulgatâ voce.

CAPVT. II.

*De Veronensi Amphitheatro: Et primò, quan-
do, vel à quo structum.*

Veronensē,
marmoreū.

P O S T illud Romanum, inter pulcherrima &
integerrima Veronensē Amphitheatrum ef-
se fatemur. quod è marmore totum. Quando,
& quis struxerit, multi & diu quærunť. Torel-
lus Sarayna, qui Veronam suam descripsit ad-
fectu

fectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora

*De quo eius
quæ situm.*

Augusti, aut certè illis ipsi. Sed argumenta huic rei quæ adfert, non sunt profectò à dea Pi-

*Quidam ad
Augustum
referunt.*

tho. quæ recensebo & refellam breuiter; vt in re ludicrà per lusum. Iamprimum hoc sibi sum-

*Lenibus his
argumentis.*

mit, Amphitheatrum antiquius esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxta Athesim flumen. At theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vt Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert,

OCTAVIÆ C.F. ET. SORORI. CARISSIMÆ. constat verò Octauiam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easq. variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? Nec refellam, nisi libeat mihi paullisper ridere mimicum hunc risum. Ait primò, Amphitheatrum antiquius theatro esse. Non credo. & causa hæc, quia

*Quæ refuta-
mus.*

*Amphithea-
tra posterius
nata, quàm
theatra.*

Taurina ca-
pita, parer-
ga operum
sunt.

Bos in Num-
mis Colo-
niam notat.

Cyriacus
cum Torello
facit,

vbique ferè locorum, ludi scænici priores origi-
ne & vsu muneribus istis: igitur & eorum se-
des. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, in-
sculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt
ornamentum operis, non vt auctoris indicium.
Quod si omnia ad Augustum trahes, vbi tauri:
quis finis? Etiam Nemaufense illud gloriabi-
tur structore Augusto. Sed tamen hoc eius
Principis symbolum: quoniam nummi Augu-
stæi, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô
bone senex; quia taurus siue bos coloniæ dedu-
ctæ nota, non peculiare aliquod signum. At
enim Augustus natus ad capita bubula. O tu
quoq. inter ea! & ignosce. non enim vltrà com-
primo hunc lienem: non, si ego obiiciendus ve-
ro tauro. Sed in Octauia etiam es suauior. ais il-
lam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit in-
diciu? ego imò illum lapidem sepulcralem
fuisse verius auguror, & municipalis alicuius
Octauiae: non illius Principis, quæ mortua
& sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas
Augusti operibus sparsis: communiter non ne-
gamus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit
alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam
Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scri-
bit his verbis: *Denique Veronam feracissimam*

Et an-

*Et antiquam ciuitatem venit, ubi non exigua
 veterum monumenta comperit, præsertim Laby-
 rinthum quod Arena nunc dicitur. Et habetur
 quod constructum fuerit anno imperij Octauia-
 ni Augusti trigesimonono. Cuius pars exterior
 terramotibus corruit. Tibicen hic aliquis, fa-
 teor: sed parum firmus. Famæ enim innititur:*
 quæ in his talibus, plurimum fallax. Et cur
 credam Augusti æuo structum in coloniâ hoc
 egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc
 fuerit, & in vrbe matre? Nam Amphitheatra
 mansura & lapidea tardè ibi coepêre, & sub Au-
 gusto. Valdè autem verisimile, exemplum il-
 linc manasse ad vrbes subditas & minores: non
 autem contrà. Itaque Taurello nostro siue Cy-
 riaco, nihil adsentior de tam grandi æuo. Ægrè
 etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis
 nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum:
 hoc solo argumento, quod is in viciniâ pleraq.
 condiderit ampla & magnifica, Mediolani,
 Aquileiæ, Brixie. Ego, etsi certus sum nihil in
 hac re esse certi, tamen paullò antiquius quàm
 pro illo Principe suspicer. Primum, quia iam-
 tum Plinij Secundi æuo, Gladiatorum & Fe-
 rarum spectacula Veronæ satis crebra. præit
 ipse in * Epistolis, in quadam ad Maximum * lib. v. 1.

Sed ei quoq.
 fides abro-
 gata.

Sigonii opi-
 nio super
 hac re, lib. 1.
 H. fl. occid.

Denique,
 mea.

Placentiæ
egregium
olim Amphitheatrum.

Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quæ minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti, secundo Historiarum:

In eo certamine PVLCHERRIMVM AMPHITHEATRI OPVS situm extrà muros conflagrauit. siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur: siue ab obseſſis, dum regerunt. Municipale vulgus prouum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam VICINIS COLONIIS, inuidia æmulatione, quòd NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX eſſet. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: & simul (ſi attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuiſſe. Sed quod combuſtum Placentinum illud ait: fortaſſe hæreas. & quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opinor: de parte, ſuſpicor: eâ ſcilicet, quæ ſubſellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuiſſe cenſeo. ni fuiſſent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noſter queſtus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quod de infrà. Nec plura de ortu Veronenſis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipſam Formam:

Quâ materiæ fuerit, & quomodo amburi facile.

non

non eam prorsus quidem uti nunc conspicitur, sed adiutam, ut solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu.

Huc perinet Figura Amphitheatri
Veronenfis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuarum olim columnis adsitæ vel insitæ potius, uti vestigia docent. Suprà eum ordinem, paries adfurrexit, in quo fenestræ grandes, quadratæ, Marmorei Veronense Amphitheatrum.
Triplici ordine arcu.
Statuarum ad columnas superas.
LXXII. Earum usus, me quidem iudice, ad Usus fenestrarum quarundam.
aërem & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum. siue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. Nec alius huiusmodi foraminum usus censendus, in illo etiam Romano.
Arcuum

Magnitudo
arcuum.

Arcuum diuensio, auctore Sebastiano Serlio
eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo
pedum $xxiii$. latitudo, xii .

Columnarum ytrimque altitudo, pedum
 $xxvii$. Epistylj deinde, Zophori, Coronicis,
pedum circiter $viii$. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum $xxiiii$.
latitudo, xii . Columnarum eius altitudo ped.
 $xxvii$. s. Epistylj, Zophori, Coronicis, pedum
 ix . s.

Tertij arcus altitudo, pedum $xvii$. s. lati-
tudo ix . s. Columnarum, xx . s. Coronicis, v .

Porticus tri-
plex iuncta.

Earum men-
suratio.

Portæ plures
in Amphi-
theatro.

Eius dimen-
sio interior.

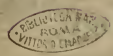
• Alij ramen
plures vo-
lunt.

Graduum
numerus &
dimensio.

In parte imâ (ad terram enim iterum descen-
do) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ
ambiunt & sustinent totum opus. Ex iis, Por-
ticus extrema, lata pedes $xiii$. Media, pedes ix .
s. Intima, pedes $viii$. s. Ex hac, portæ siue
aditus decem & octo in Arenam. interque eas
duæ grandiores oppositæ, quæ longissimum
Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum
 xii . vnciarum vi . At Arenæ ipsius longitudo,
Perticas continet $xxxviii$. latitudo, $xxii$.
ita vt in perticâ pedes numeres vi . Gradus spe-
ctaculorum (* Torello definiente) non plus qua-
dragintaduo: alti singuli pedem & vncias
 ii . lati, pedes. ii . Excipio quod in media ca-
ucâ, gra-

LIB. II. DE ARCHITECTURA

ueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui altus Pedes 11. vncias. vi. Eum, Præinctionem siue Diazoma censemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias vii. lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuère, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octogintaquattuor*: ita vt singulis pes & medius assignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

Præinctionio.

Scalaria.

Quàm capax
cauea tota
fuerit.Auctores,
quibus hic
auctor.

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Pola.

POLAM urbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûmque imprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, obuen-

Pola ad mare
superum.Seb. Serlij
laus.

Irem Philandri.

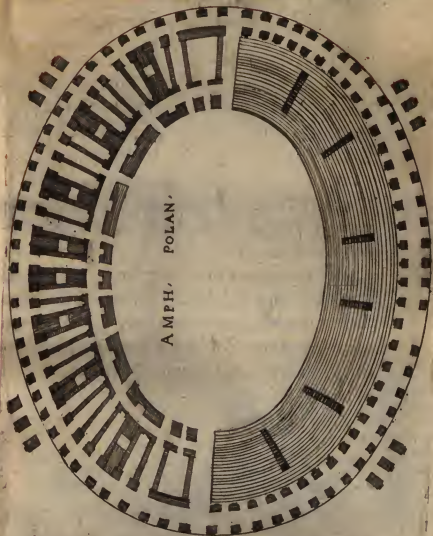
Nova forma Polani Amphitheatr.

Semilapideū fuit, & semiligneum.

Intus hodie vacuum: lignis videlicet igne, vel quā aliā vi, absumptis.

ticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Guilielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliā quādam formā & facie structum, quā ea quæ alibi videmus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantum pars, quæ lapide quadro adfurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia, è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodie totum illud internum vacuum apparet, nudo tantum muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem; totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

AMPH.

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemaufensi.

Nemaufense non olim
inter maxi-
ma.

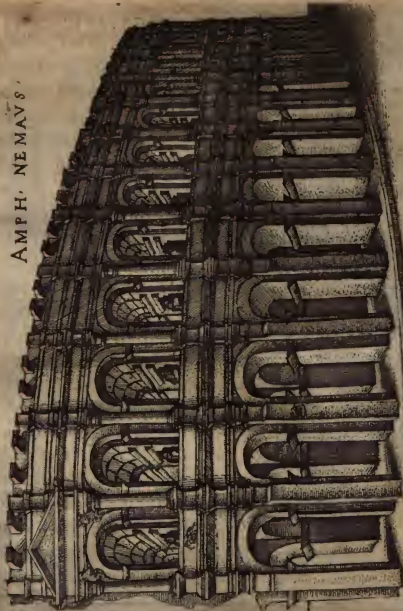
* Vtrobique
hic Amphitheatra no-
minat Euse-
bius in Eccl.
Hitor.

Ortus eius
ignotus.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solum, sed per Europam. Et credunt multi eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse * Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliarum vrbes. Præ quibus, quid Nemaufus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Formam eius saltem dimidiatam hîc appono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albenatem, in libro quem inscripsit Antiquitates Nemaufi.

А М Р И:

AMPH. NEMAVS.

CAPVT VI.

*De Amphitheatro, quod ad Ligerim,
iuxta Douconam.*

Diu irreper-
tum Amphithe-
atrum, &
tamen re-
pertum.

AMPHITHEATRVM mihi superest mirum, nouum: & quod latere tamdiu in illâ Gal-
liæ luce potuisse vix fides. Nullumne ex tot
curiosis & auidis ingeniis vidisse, notasse, prodi-
disse? nullum. Itaque fateor. cum delata pri-
mum ad me res fuit (delata autem ab Cornelio
Aquano, viro eiusmodi monumentorum vete-
rum diligente:) hæsi, medius inter credendi te-
meritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim
ille adseuerabat. & simul Forma, quam offere-
bat, videbatur non esse nouitiæ aut calidæ in-
uentionis. Tamen etiam hærebam. donec per-
ueni ecce ad caput ipsum famæ huius & for-
mæ; qui non auribus suis, sed oculis sensibusq.
id credi volebat. Cur repugnarem? vidisse seriò
adfirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læui-
nus Kerfmakerus, vir grauitate & doctrinâ
apud nos notus: qui in finitimis huic Amphi-
theatro locis, aliquot annos egit. Non semel
ipse lustrarat, non semel cum eo alij: quos etiam
nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat
obseruationis suæ & dimensionis. Itaque ausus
sum

Quis mihi
auctor huius
descriptionis
totius.

sum hac fiduciâ Formam totius operis dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ alienâ erit, à stilo tamen & ordine nostro. In quo siquid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

* Αὐτὴ γὰρ χερσὶν ἐστὶν ἀνδρῶν ἡ νόσος.

* Hic morbus
esse proprius
bonis amat.

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum; sed ita, vt videri possit à naturâ. totum enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vllâ materiatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Douæus. Mons est lapideus totus, cuius generis ibi plures: sed lapide tamen non planè duro, quique cæsura & ferrum faciliè admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphitheatrum est. Magnitudo montis, milliare Gallicum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. sed ea tamen facies, vt in edito satis planus & iacens sit, & ab lateribus vtrinq. clementer adsurgat. Cortex,
vt sic

Semi-natiuum
Amphi-
theatrum.

Vbi id situm.

* Vulgò, *pont
du Sey.*

* Gallis,
Deuæ.

Montis de-
scriptio.

Quâ parte
eius, hoc
opus.

Gradus in
marg nr, &
à margine
summo.

*Istæ cum
suis portis &
ianuis. Non
enim hic vo-
mitoria vlla
aut aditus
alij in gradi-
bus.

Gradus gra-
mine obliuii
& cetera.

vt sic dicam, & tegumentum vniuersi montis, è
terrâ est: viscera tantùm è lapide. ideoque non
gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In
summo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphithe-
atrum repperis; haud facillimè tamen, quia
etiam præcios, nisi intendant animum, fallat.
Cum enim supernè despicias; cauum aliquem
aut puteum censebis, ex istis qui ob lapidum
excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud pro-
fectò opus est; & à Dædalo quopiam acutè in-
uentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum
à summo margine statim incipiunt; minuun-
turq. vt solet, paullatim euntes in decliue. A
summo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adspe-
ctus est. olim vix ambigo, quin cancelli aut
* murus aliquis circumpositus fuerit, siue ad
ornandum siue magis ad seruandum. Aliquid
enim certè sepimenti fuisse debet, ad pecudes
arcendas & petulcos. At nunc tamen descen-
dens, pedem statim ponis in ipsis gradibus: quo-
rum, primo initu, confusus satis adspectus. Ter-
rà enim & puluere cottidie complentur: quæ
ventus inuehit aut imber. Itaq. gramen etiam
ibi passim: & formosa olim nec ad hunc vsum
loca, perambulant informes oues. Qui hæc no-
bis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea
omnia.

omnia à se & comitibus perpurcata, vt formam intuerentur exactè. Gradus aiebat esse numero, LVI. Lineam dimetientem in summo gradu, longam pedes CCXXX. At ab imo gradu, statim sequitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: estque altus pedes IX. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes. VII. aut paullo amplius: longus in diametro, pedes. XXX. Is planus in superficie & æquus; excipio quod ad oras à medio paululum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interuallis, foramina quædam rotunda item, lata pedes V. quibus imposita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno eodemque lapide) paullo grandiora quàm ipsa foramina; vti necessum, contrà illapsum. His putealibus inserti annuli crassius ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inserto, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis satis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coelides siue incuruas, ad Viam infra ducunt de quâ mox dicam. Scalæ igitur

Eorum numerus.

Amplitudo loci in summo.

Podij murus

Arenæ, & in eâ tumulus.

Foramina in tumulo.

Putealia, ad ea tegenda.

Scalæ, ad ostiola.

d totidem

Foramina
alia ad lucē.

Cavus in
medio ru-
muli,

Culvui.

Arenæ reli-
quæ forma.

Cubicula ad-
iuncta Am-
phitheatro.

totidem, quot foramina: quæ singulæ gradi-
bus non magnis XIII. constabant. In orbem
tumuli, in ipso muro, foramina quadra exse-
cta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad a-
scensum aut descensum. Foramina hæc singu-
la, ita collocata, vt vnum seruire Scalis dua-
bus possit; velut ex Icone vides. At in meditul-
lio ipso huius tumuli, cauus est rotundus siue
puteus: quem ambigebat meus doctor anti-
quūne diceret, an ab histrionibus illis factum,
de quibus mox referam. Certè ij vsi sunt ad
malum defigendum: à quo funes dependērent,
& per eos fluitantia vela. Formæ nostræ scul-
ptor haud satis aptè id expressit: captu alioqui
prorum.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior
multò Area ambit: quæ lata vndiq. vsque ad
murum podij, pedes. x v. Ita diametrum totius
Arenæ esse oportet, pedum L x.

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta
ipsum, in eius latere bina grandia & rotunda,
siue Cubicula siue potius Cameræ occurrunt:
in eodem illo lapideo monte seorsim excisa.
Forma eorum velut pillei nautici, siue prisci
Romani. Lata sunt in imo, pedes L x x x. sed in
altum paullatim arctantur. In fastigio vtrius-
que

que Foramen patet rotundum, grande pedes
 1x. quod ad lumen infundendum seruit: pror-
 fus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidi-
 mus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt:
 hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè
 habet; alterum, non habet. Ita enim sita sunt,
 vt alterum Internum videatur, alterum Exter-
 num. Per hoc, in illud ingressus patet, per bre-
 uem & fornicatam viam: aliàs vndique clau-
 sum. At Externum aditus siue vias habet tres.
 Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum
 qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola ten-
 dit. ita vt infrà gradus omnes subfelliorum to-
 tumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti
 clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes
 cxxv. Altera paullò breuior, pariter meatu
 infero tendit infrà omnes gradus, & in * muro
 podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ip-
 sam rectà ducat. Tertia via, opposita istis, foras
 spectabat & vallem montis. Per eam ingressus
 in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet,
 omnis pluuia & confluges aquarum deriuatæ
 è toto theatro cubiculisque. Forma harum
 viarum similis. factæ omnes in lapideo mon-
 te, & cauatæ in * arcum: singulisque altitudo
 pedum circiter. xii. latitudo, 1x.

Situs & de-
 scriptio co-
 rum.

Via in alere
 tres.

* Nec aliæ in
 muro illo
 portulæ: con-
 trà, quàm in
 Romano
 aliisque.

* Sic tamē vt
 in acutum
 penè define-
 rent, came-
 ratione haud
 planè ro-
 tunda.

De usu huius
loci.

Quæ nescias
Amphithea-
tralem, an
Theatralem
facias.

Sunt enim
quæ repug-
nent Amphit-
theatro.

Et Theatro
potius adiu-
dicent.

Cui tamen
alia iterum
obstant.

Opus eiusque membra (vt quidem conce-
ptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsum,
si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mi-
hi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa
Amphitheatri videtur. clausum enim in or-
bem vndique. & vix tamen est vt Amphithea-
tralis vsus. Primùm tumulus ille qui in medio
surrectior, quid ad pugnam aut cursum? Æqui-
tatem enim ea res & planiciem postulat, non
tumorem aut colles. Deinde area ipsa circum-
iecta, nonne exigua & angusta ad Venationes?
certè apparet. Quomodo enim satis liber in il-
lo quindenūm pedum spatio, cursus ferarum
hominumque, ac recursus? An de theatrāli &
scænico igitur vñ verius est? Non abhorret il-
le tumulus: qui instar Scænæ rettulisse vide-
tur, in quā spectari possent & audiri personæ.
Foramina etiam illa sēna, non incommodum
vsum habuisse videntur, ad actores pro tempo-
re submittendos aut recipiendos. Choragium
enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis
occultè potuit: exque iis ornati & parati histrio-
nes, viā subterraneā, venire in hanc Scēnam.
Sed circumiectæ aræ tum quid fiet? cui rei ser-
uiet? Denique rotunditas illa loci & graduum
orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim
certè

certè loquentium agentiumque, obuerti in vnam partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortassè velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere visionem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus locus in areâ illâ satis latus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in statu. Sed quid singillatim circumeo? credo reuera varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit Venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuère gladiatores: potuère histriones aut mimi: potuère velut in Stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertulianus.

*Ita inquit,
vt dimidiata
tantum loci
pars infesta.

Gladiatores
potuissent com-
modè hic
dari.

Mixtū fuisse
huius loci
usum.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuère tamen instar Spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus.

Cui vsui
Cubicula.

Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scænicum aut arenarium apparatus.

De pago ip-
so, qui anti-
quus.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur; pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterùm bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglicana, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. * Douconam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer; ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipsa Ptolomæi non dissidet.

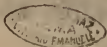
* Reddēnim
ex Douconis,
Douté; Cur-
tata voce,
ut solet.

Narrant regem vel heroëm potius, verè magnum Franciscum, anno ∞. 15. xxxix. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse hunc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui
dies

Histriones
non ita no-
per hunc lo-
cum cele-
briant.

dies triginta perseveravit, multum atque vberem questum ad paganos redisse. Eâ re motos, impetrassè à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas x x x v l. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus.

Edictum re-
gis, pro
Theatro

AMPH.

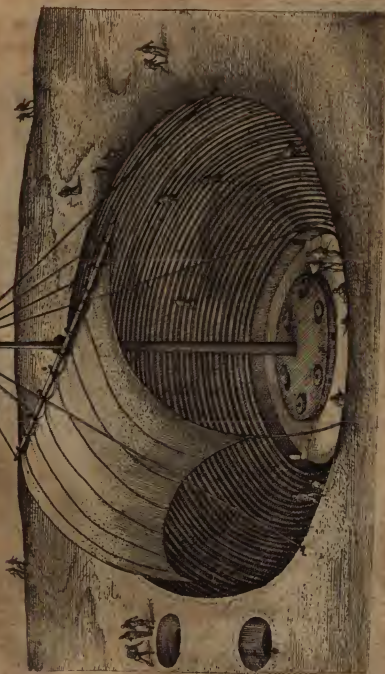

AMPHIT. DOYEON

AMPH.

DOVEON

AMPHIT

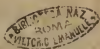

e

AMPH.

AD LECTOREM.

MONITUM te volo, Lector, incidisse me cum
 hæc scripsissem in Elia Vineti eruditissimi
 viri libellum, qui Burdigalensium Antiquita-
 tes continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo
 de Amphitheatro eius urbis, hæc ferè. Situm esse
 ab urbe veteri CCCC. circiter passibus. Longi-
 tudinem arena eius esse pedum CCCLXX. latitu-
 dinem, CCXXX. Vulgò palatium Gallieni appel-
 lari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. vo-
 cari etiam Arenam: idq, nomen exstare in monu-
 mentis Ecclesia S. Seuerini. Formam eius etiam
 vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nul-
 lum expressionis.

• PRIVILEGIUM GALLIAE

RVM REGIS.

CAVTVM HENRICI III. Galliarum Regis Privilegio, ne quis in omni eius regno libros totos, aut in parte, quoscumque Christophorus Plantinus aut novos excuderit, aut veteres, sed correctios siue illustratos, aut adnotatos, eosce iterum excudar, excudi faciat, aut excusos vendat, idque intra sexennium à cuiusque libri editione. Quod autem hoc sine, vt ne idem Plantinus, laborum suorum, sumptuumque meritisimo fructu priuetur, cogaturque tandem intermittere aut omittere laudabile suum munus, eum detrimento reipub. litterariz, & doctorum. Qui contra fecerit, sciat paratam librorum confiscationem, aliasque pœnas siue multas, quæ Regiis Edictis continentur. Cum lege tamen, ne iidem libri quicquam contineant, quod vel Religioni Catholice Apostolicæ Romanæ, vel huius Regni Statui aduersetur. Atque huius Edicti exemplar cum fronti aut calci cuiusque operis apponetur, nullus typographorum siue bibliopolarum vllam ignorantie causam prætexat. Datum, Fontibellaque; quinta Augusti. M. D. LXXXII.

Signat.

Per Regem

De Neufville.

